

હવે આ હોસ્પીટલ સૌ કોઇને માટે ખુલ્લું મુકવામાં આવ્યું છે. એ ચોકકસ હિંદુ હોસ્પીટલ છે અને અમુક બીજાના આ મારવાડીઓ માટે અલાયદા રાખવામાં આવ્યા છે એટલી જ મર્યાદા આ હોસ્પીટલમાં સ્વીકારવામાં આવી છે. કોઇ પણ કોમના નાણાંમાંથી ચલાવવામાં આવતા બીજા કોઇ પણ હોસ્પીટલમાં પણ આ પ્રમાણે ગોઠવણ કરી શકાય. હોસ્પીટલ સામાન્યતઃ સૌ કોઇ હિંદુ માટે ખુલ્લું મુકવું જોઇએ. મને જોઇને આનંદ થાય છે કે આપણામાં નાત જાતના ભેદો ધીમે ધીમે લય પામતા જાય છે. આપણે કાયદથી હરિજનોને આપણાં પવિત્ર સ્થાનો દેવમંદિરોમાં પ્રવેશ કરવાની છુટ આપી છે. અને એવો પણ વખત આવશે કે જ્યારે આપણાં રસોડા સુધી હરિજનોને આવતો આટકાવવાનું અશક્ય બનશે. આ ભેદો જવા જોઇએ એમ હું અંતરથી ઇચ્છું છું. આમ હોવાથી અમુક હોસ્પીટલમાં ગુજરાતીઓએ નાણાં ભર્યા છે એટલા માટે તે બીજા કોઇને માટે ખુલ્લું નહિ મુકી શકાય આમ કહેવું તે શું ગેરવ્યાજબી નથી? આ અત્યંત સાંકડી મનોદશા છે.

પ્ર. ૨. : મને લાગે છે કે કોમી અલગપણું જાળવી રાખવાનો પ્રયત્ન કરીને ન્યાયમૂર્તિ દેસાઇ ગુજરાતી કોમને અન્યાય કરી રહેલ છે.

મુનશી : હું તો અનેક કાર્યો માટે નાણાં એકઠાં કરવાના હેતુથી દેશના એક ખુલ્લેથી બીજા ખુલ્લા સુધી ભટક્યો છું અને મારો તો અનુભવ છે કે કોઇ પણ સારું કામ હોય તો લોકો પૈસા આપે જ છે. આ નાણાંનો કોના માટે ઉપયોગ કરવાના છે એની તેઓ કદી પુછપરછ પણ કરતાં નથી.

ધારપુરે : કોઇ પણ ધાર્મિક સંસ્થાના વધારાના નાણાં હોય તો સંસ્કૃત ભાષા કે જેમાં આપણાં ધર્મશાસ્ત્રો લખાયા છે તેના અભ્યાસ પાછળ એ નાણાં વપરાવા જોઇએ એવો આપનો અભિપ્રાય હું સમજ્યો છું એ બરાબર છે?

મુનશી : અમે લોકપ્રતિનિધિસભામાં આ બાબત લડી રહ્યા છીએ કે સંસ્કૃતની રક્ષા માટે સંસ્કૃતનો અભ્યાસ બહુ જરૂરી છે. હિંદી આપણી રાષ્ટ્રભાષા થાય તો પણ સંસ્કૃત ભાષાના પાયા ઉપર સ્થાય અને દૈનનાગરી લીપીમાં લખાય એવો અમારો આશ્રય છે. અગતે સંસ્કૃતમય હિંદી જોઇએ છીએ.

ચી. ચી. શ. હ. : આ વધારાનાં નાણાંમાંથી આયુર્વેદિક સંસ્થાઓ ચલાવવાનું તમે પસંદ કરો?

મુનશી : હાજી. જેનાથી સંસ્કૃતના અભ્યાસને વેગ મળે તે બધી બાબતોને ઉત્તેજન અપાવું જોઇએ.

\* \* \*

પંડ્યા : સંગીત જેવી લલિતકળાના અભ્યાસ પાછળ આ વધારાના નાણાં ખર્ચાય એને આપ યોગ્ય ગણો?

મુનશી : એવા શિક્ષણની પાછળ આ નાણાં ખર્ચાય એમાં મારી સંગતિ છે, પણ આ વધારાનાં નાણાંમાંથી સંગીતના જલસાઓ-કોન્સર્ટો-થાય એ હું પસંદ નહિ કરું.

પંડ્યા : આજીવને ભોજન આપવા માટે કરવામાં આવેલી સજાવતો બીજા કોઇ શુભ કાર્યમાં વાપરવી જોઇએ એ આપને સંમત છે?

મુનશી : એમ કરી શકાય એમ હું તથી ધારતો. અહિંભોજન આટકાવવું તે લોકો ઉપર એક નવો ધર્મ લદવા બરાબર છે. અને આ લોકો પસંદ નહિ કરે. અહિંભોજન એ ધર્મનો જ એક અંગ્રહૂત વિભાગ છે.

x x x

અનુવાદક: પરમાનંદ

## જૈન શાસ્ત્રો અને દેવદ્રવ્યો

[ ધાર્મિકક્રિડા અને દાનક્રિડાના ઉપયોગ વિશે તપાસ કરવા નામદાર સરકારે એક સમિતિ નિમી છે. તેના પ્રમુખ શ્રીમાન ટેંડુલકર અને બીજા સભ્યો સમક્ષ ઉક્ત ક્રિડાના ઉપયોગ વિશે મને પણ જીજ્ઞાસી આપના બોલાવેલા. મેં જે જીજ્ઞાસી આપી તેનો સારભાગ આ નીચે આપું છું : ]

જૈન ધર્મનું પ્રધાન સાહિત્ય સૂત્રસાહિત્ય છે. તેમાં પણ અંગ્રથો વિશેષ મહત્તા ધરાવે છે. એ અંગ્રથોમાં વિશેષે કરીને ચૈત્યોનો ઉલ્લેખ આવે છે. 'ચિતા' શબ્દમાં એ 'ચૈત્ય' શબ્દનું મૂળ છે. જે સ્થળે ધર્મવીર પુરુષોની ચિતા ખડકાતી અને તેમને અગ્નિસંસ્કાર થતો તે સ્થળે તેમનું જે સ્મારક ઉભું કરવામાં આવતું તેનું નામ 'ચૈત્ય.' 'ચૈત્ય' શબ્દનો આ ઐતિહાસિક અને વ્યુત્પત્ત્યર્થ છે. છત્રોઓ, પગલાંઓ, વૃક્ષો કે નાની દેવડીઓ તથા નાની થાંભલીઓ વા ખાંભીઓ વગેરે સ્મારકરૂપે ચોખવામાં આવતાં. કેવળ ધર્મવીરોની સ્મૃતિ સચવાય એ માટે એ સ્મારકો ઉભાં કરવામાં આવતાં. એની પાછળ પૂજ્યપૂજકની કલ્પનાનો ખાસ ભાવ નહતો. ભગવાન મહાવીરના નિવૃત્તિપરાયણ નિગમો લોકોના સંસર્ગ સેવતા જ નહીં. પણ જ્યારે તીર્થપ્રચાર વા ધર્મપ્રચારની વૃત્તિ એ નિગમોમાં જાગૃત થઈ ત્યારે લોકસંસર્ગ કરવો જ રહ્યો. આ વખતે એટલે મહાવીર સ્વમીના નિર્વાણ પછી આશરે આઠસો નવસો વર્ષે એ અસંગ નિગમો. ચૈત્યે માં કે ચૈત્યોનાં પરિસરમાં રહેવા લાગ્યા અને એક નવી પરંપરા નામે ચૈત્યવાસી પરંપરાનો આવીર્ભાવ થયો. આ પહેલાં નિગમો પ્રાયઃ આરણ્યક હતા, વનવાસી હતા. નિગમોના ચૈત્યવાસને લીધે હવે લોકો ચૈત્યો પાસે વિશેષપણે આવવા લાગ્યા અને ત્યાં ધર્મશ્રવણનો લાભ મેળવવા લાગ્યાં. આથી ચૈત્યોની મહત્તા વધી અને ખાસ કરીને અસંગ નિગમોના રહેઠાણ થવાથી તે ચૈત્યોનો મહિમા વિશેષ પ્રસરતો થયો આમ થતાથી ચૈત્યોની રક્ષા અને ત્યાં વસનારા મુનિઓની સુરક્ષા વગેરેને અંગે દાની લોકોએ ચૈત્યો માટે દાન આપવા શરૂ કર્યાં. વિશેષ કરીને લોકો જમીનો આપતા. એ અપાયેલી જમીનોમાંથી થતી આવકદારા ચૈત્યોની વ્યવસ્થા થવા લાગી. વખત જતાં ચૈત્યોની પૂજા વધવા લાગી. તેમ તેને અંગે જમીનો ઉપરાંત રોકડ નાણાં પણ લોકો ચૈત્યોના નિર્વાહ માટે આપવા લાગ્યા અને ત્યાં પ્રકાશ વગેરેની વ્યવસ્થા માટે ધી વગેરેની પણ વ્યવસ્થા કરવા લાગ્યાં. (વર્તમાનમાં જે ધી બોલવાનો રિવાજ છે તે એ બાળાના ધી માટે હતો, પણ પાછળથી એનો ઉપયોગ રોકડ નાણાં સારૂ થઈ ગયો.) વખત જતાં પેલા અસંગ નિગમો સસંગ અને સચંધ થવા લાગ્યા અને ચૈત્યો માટે અપાતાં દાનનાં તેઓ પોતાને સ્વામી માનવા લાગ્યા. આમ એ વખતે એ ચૈત્ય દ્રવ્યનો એ સસંગ બિહુઓએ ભારે દુરુપયોગ કરવો શરૂ કરેલો. આની સામે સુવિદિત અને સદનુષ્ટાની આચાર્ય હરિભદ્રે ભારે વિરોધ જગાડ્યો અને કહ્યું કે એ 'ચૈત્ય દ્રવ્ય'ને કોઇ શ્રમણ પોતાની અંગત સગવડ માટે ન જ વાપરી શકે. એ દ્રવ્ય તો \* પ્રવચનની વૃદ્ધિ કરનાર અને જ્ઞાન તથા દર્શન ગુણનું પ્રમાવક છે માટે તે, પ્રવચનની વૃદ્ધિ માટે તથા જ્ઞાનગુણ અને દર્શનગુણની વૃદ્ધિ માટે જ વપરાવું જોઇએ. (પ્રવચનનો અર્થ સંધ, તીર્થ અને શાસન છે. જ્ઞાનનો અર્થ પ્રસિદ્ધ છે અને દર્શનનો અર્થ સમકિત છે.)

શ્રી હરિભદ્રના કહેવા ઉપરથી માલુમ પડે છે કે એ ચૈત્યદ્રવ્ય સંધની વૃદ્ધિ માટે, વિદ્યાની વૃદ્ધિ માટે અને સમકિતની વૃદ્ધિ માટે વાપરી શકાય અર્થાત્ જૈન સંધની સર્વાંગીણ ઉન્નતિ માટે એ દ્રવ્યનો ઉપયોગ કરવામાં કોઇ પ્રકારનો વાંધો નથી. હરિભદ્રસરિ

\* જિણવચચણુકરં પમાવગં નાણં-દંસણગુણાણં ।

વહુંતો જિણદ્રવ્યં તિથ્યચરત્તં લહઈજીવો જાવો ॥ સંબોધ પ્રકરણ પાનું ૪

વધારામાં એમ પણ કહે છે કે એ દ્રવ્યનું નામ માત્ર જિનદ્રવ્ય કે ચૈત્યદ્રવ્ય જ નથી, પણ મંગળદ્રવ્ય, નિષિદ્રવ્ય અને શાશ્વતદ્રવ્ય પણ એના પર્યાય શબ્દો છે. (સંબોધ પ્રકરણ ગા. ૯૬) વળી, આચાર્ય હરિભદ્ર કહે છે કે એ જિનદ્રવ્ય પ્રવરણુઓનું જનક છે અને હવે તે પેદા કરનાર છે અને પ્રધાન પુરુષોએ તેનો એ રીતે ઉપયોગ કરેલો છે. (સંબોધ પ્ર ગા. ૯૫) આમ જૈન સંધના શ્રેય માટે તે ચૈત્યદ્રવ્ય કે જિનદ્રવ્યનો ઉપયોગ થાય તેમાં કાંઈ પ્રકારનો વાંધો નથી. વળી, મેં એવું તો ક્યાંય વાંચ્યું જ નથી કે 'ચૈત્યદ્રવ્યનો ઉપયોગ સંધના આધ્યત્મિક શ્રેય માટે કે વિદ્યાના પ્રયાગ માટે ન થઈ શકે અને એમ ઉપયોગ કાંઈએ કર્યો હોય તો તે દેવભાગી થાય.' દેવદ્રવ્ય કે જિનદ્રવ્યનો ઉપયોગ કરનારને જે દેવભાગી કહેલ છે તે તો તેને ખાઈ જનારને એટલે કે અતીતિદ્વારા તેને ખાઈ જનારને દોષભાગી ગણાવેલો છે અને એ છે પણ જરાજર. જે વ્યવહારમાં અતીતિ એ એક મોટો દોષ ગણાય છે તો પરમથર્ત કામમાં તો એ વિશેષ મોટો દોષ ગણાવો જ જોઈએ. પણ જૂની પરંપરાને પૂજનારા અને ચાતુર્ય આચાર્ય છે તેમજ ચલવારા મારા જૈન ભાષ્યો આ હકીકતને સમજી શકતા નથી. મારે માનવું છે કે હરિભદ્રસરિના સમયમાં જ આ શબ્દો એટલે કે ચૈત્યદ્રવ્ય કે જિનદ્રવ્ય શબ્દો સમાજમાં ભારે કોલાહલ કરી મુકેલો. અને આગમોના અભ્યાસને પરિણામે મારી એ મતજન્ય માન્યતા છે કે મૂળ આગમગ્રંથોમાં તો એ શબ્દને મેં ક્યાંય વાંચેલો નથી એટલે એ શબ્દ આગમકળ પછી જ આવેલો છે. ખુદ આચાર્ય હરિભદ્ર પણ એ 'ચૈત્યદ્રવ્ય' શબ્દને \* ૧૯૫૨ શબ્દ કહે છે. તેઓ કહે છે કે "સંગવિમુક્ત દેવોને વળી દ્રવ્ય કેવું? અર્થાત્ વીનરાગ દેવો સાથે કાંઈ રીતે દ્રવ્યનો સંબંધ જ થતો નથી. પરંતુ એ દેવના પોતાના સેવકોની યુદ્ધિએ તેને 'દેવદ્રવ્ય' રૂપે કહેવું છે" ચૈત્યવસ્તીઓના સમયમાં જે ચૈત્યપૂજા ચલતી તેનું વિશેષ રથૂન-રૂપ તે વર્તમાન 'મૂર્તિપૂજા' છે. આમ છે માટે જ આગમગ્રંથોમાં મૂર્તિપૂજા વિશેષ કાંઈ વિશેષ ઉલ્લેખો મળતા નથી. એટલે એને લગતા વિધિવિધાનના વાળીમ પ્રકારના ઉલ્લેખો મારા જોવામાં આવ્યા નથી, જે થોડા ઘણા ઉલ્લેખો મળે છે તેમાં મોટો ભાગ સ્વર્ગીય દેવોની સાથે વાસ્તવિક સાથે સંબંધ ધરાવે છે. દ્રૌપદીની કથામાં મૂર્તિપૂજાને લગતો એક કથામક ઉલ્લેખ મળે છે અને તે જ ઉલ્લેખ માનવ-લોકને અંગેનો છે. આ સિવાય જ્યાં જ્યાં શ્રાવકોના અધિકારો આવેલા છે ત્યાં મેં ક્યાંય મૂર્તિપૂજાના ઉલ્લેખો જોયા નથી. આ હકીકત હું શસ્ત્રના ઉલ્લેખની અપેક્ષાએ જણાવું છું અને એમાં એ પણ ઉમેરવા ઇચ્છું છું કે જે ઉલ્લેખો મળે છે તે પણ માત્ર કથારૂપ છે. કથારૂપ ઉલ્લેખો મારી સગજ પ્રમણે કેવળ કથા જ બતાવે છે, પણ કાંઈ પ્રકારનો વિધિવિધેય કરી શકતા નથી. આ કહેવાનો મારો અશય એવો નથી કે મૂર્તિપૂજાની પદ્ધતિ સર્વથા નિષ્ફળ છે વા સર્વથા અદ્વિતર છે. પરંતુ તે પદ્ધતિ ધીરે ધીરે સ્થૂળ રૂપમાં આવીને આવી રીતે ચલે છે. વર્તમાન કાળમાં તે બહુ રથૂનરૂપને પામી છે. મારી ધારણા શાસ્ત્રોના અભ્યાસને પરિણામે એવી બંધેલી છે કે મૂર્તિપૂજાની પદ્ધતિ દરેક મનવ ઉપર લાદવા કરતાં તે માટે તેને સતત રહેવા દેવો જોઈએ. એટલે એ વિધિ ફરજિયાત બનાવવા કરતાં અસ્થિર રહેવા દેવી જોઈએ, જેથી એને લીધે સંપ્રદાયો ન બંધાય અને સંપ્રદાયો વચ્ચે સંધર્ષ પણ ન થાય. અનુષંગને લીધે મારે દેવદ્રવ્યની વાત કરતાં મૂર્તિપૂજા વિશે પણ થોડું કહેવું પડ્યું છે, પણ મારો મૂળ મુદ્દો દેવદ્રવ્ય જૈન સમસ્ત સંધના શ્રેય માટે વાપરી શકાય એ છે અને એમાં પ્રાચીન શાસ્ત્રોમાંનું કેંઈ આડે આવું નથી. ઉચ્છેદ હરિભદ્ર જેવા સમર્થ આગમવિવેચક એ વાતને ટેકા

\* ન હુ દેવાણ વિ દર્શનં સંગવિમુક્કાણ જુગ્ગણ કિમચિ ।

નિવસેવગચ્છિદિ કપિયં દેવદર્શનં તં ॥ સંબોધ પ્ર. ગા. ૯૦

આપે છે. જે લેક્ટા કેવળ શાસ્ત્રધારી છે તેમને માટે મેં આ હકીકત કહેલી છે. પણ જેઓ પોતાના અનુભવ, તકબલ અને સંયોગબળનો આ ચર્ચા માટે ઉપયોગ કરશે તેમને દેવદ્રવ્યનો સમસ્ત જૈન સંધના હિત માટેનો ઉપયોગ સ્પષ્ટપણે જણાશે, જણાશે અને જણાશે જ.

જેચરદાસ જીવરાજ દોશી

## પંડિત લાલન સન્માન સમારંભ

પંડિત લાલનનો આઠો પરિચય

તા. ૧૯-૬-૪૮ શનિવારના રોજ વીક્રમભાઈ પટેલ રોડ ઉપર આવેલ આનંદભુવનમાં શ્રી. મુંગલ જૈન યુવક સંધના આશ્રય નીચે મુજબના જૈન સમાજ તરફથી સુપ્રસિદ્ધ વક્તા પંડિત કૃતેશ્વર કપુરશંક લાલનનું જાહેર સન્માન કરવા નિમિત્તે એક સભા યોજવામાં આવી હતી. આ સભામાં બિન્ન બિન્ન વિચાર પક્ષના જૈન આગેવાનોએ પંડિત લાલન પ્રત્યે પોતાનો આદરભાવ વ્યક્ત કરવા માટે સારી સંખ્યામાં હાજરી આપી હતી. પ્રાચીનાર્થીન સંધે સભાના કામકાજનો પ્રારંભ કરવામાં આવ્યો હતો. શરૂઆતમાં મુંગલ જૈન યુવક સંધના પ્રમુખ શ્રી. ચીનનલાલ ચક્રવર્તી શહે શ્રી. નાયજીને સભાનું પ્રમુખસ્થાન લેવાની વિનંતિ કરતાં પંડિત લાલને જૈન સમાજની કરેલી કેટલીક સેવાઓનો તેમ જ પંડિતજીના જીવનની કેટલીક વિશેષતાઓનો ખ્યાલ આપ્યો હતો અને આવા પુરુષનું સન્માન કરવા માટે યોગ્ય-યક્ષી સભાનું પ્રમુખસ્થાન શોભાવવા માટે પૂજ્ય નાયજી જેવા પુણ્ય-પુરુષ આપણને પ્રાપ્ત થાય એ આપણું મોટું સદ્ગામ્ય ગણાય એમ જણાવીને આજની સભાનું કામકાજ શરૂ કરવા તેમણે નાયજીને વિનંતિ કરી હતી. આવા સંમેલનમાં આ રીતે ભાગ લેવાની તક આપવા બદલ સભાજનોનો ઉપકાર માનીને પ્રમુખ સાહેબે શ્રી. પરમાનંદ કુંવરજી કાપડીયાને પંડિત લાલન સંબંધમાં પોતાનું વક્તવ્ય રજૂ કરવા આજ્ઞા કરી હતી. શ્રી. પરમાનંદ કુંવરજી કાપડીયાએ શરૂઆતમાં શ્રી મુંગલ જૈન યુવક સંધના નિમંત્રણને માન આપીને ભૂતકાળના સર્વ મતબેદો ભુલી જઈને આ સભામાં હાજર રહેવા બદલ તેમજ પંડિત લાલન જેવી જૈન સમાજની એક વિશિષ્ટ વ્યોવૃદ્ધ વ્યક્તિના સન્માનકાર્યમાં સદાકાર આપવા બદલ અર્પિત હાજર રહેવા જૈન સમાજના જણીના આગેવાનોનો ઉપકાર માન્યો હતો. ત્યાર બાદ પંડિત લાલનનો પરિચય આપતાં તેમણે જણાવ્યું કે "આજે તેમને ૮૧ વર્ષ થયાં છે હિસાબે તેમનો જન્મ ઇ. સ. ૧૮૫૭ માં ગણાય. અદારેક વર્ષની ઉંમરે તેઓ મેટ્રીક સુધી પહોંચ્યા. ત્યાર બાદ અંગત સંજોગોને લીધે તેમને અભ્યાસ છોડવો પડ્યો અને ઇ. ૧૦ ના પગારે તેમણે શિક્ષકનો વ્યવસાય શરૂ કર્યો. એક શિક્ષક તરીકેની વિશેષ્ટ યોગ્યતા નક્કી કરતી તેમણે અમુક પરીક્ષા આપી, જે પરિણામે તેમનો ઇ. ૧૦ નો પગાર વધીને ઇ. ૧૨ થયો. એ દરમિયાન રમણદાસના 'સેક્ર-હેલ' નામના અંગ્રેજી ગ્રંથ ઉપરથી લોકમાન્ય તિલકે લખેલ 'રાશ્ત્ર' નામના એક ચોપડી પંડિત લાલનના વાંચવામાં આવી, જેના પરિણામે પોતાના જીવનમાં પુરુષાર્થ કરીને તેમણે આગમ વધવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેમની નેકરીમાંથી મળતી અડધા શતીવારની અને આખા સંવારનો એમ દેહ દિવસની છુટી પોતાના અભ્યાસ પછળ પુરી નિષ્ઠા અને ખાનપૂર્ક અને કશા અપાદ સિવાય તેમણે ઉપયોગ કરેલો શરૂ કર્યો. અને પોતાના અંગ્રેજી બાળના ગુનમાં તેમણે ખુબ વધારો કર્યો, સંસ્કૃત બાળનું સાહિત્ય પણ સારા પ્રમાણમાં વાંચ્યું, બંગાળી, હિંદી તેમ જ મરઠી પણ તેઓ શિખ્યા. પરિણામે તેમને સારાં સારાં 'ટયુશનો' મળવા લાગ્યાં અને તેમાંથી તેમને માસિક રૂ. ૩૦૦ ની આવક થવા લાગી. મૂળથી જ તેમનું વળણ મોટા ભાગે ધાર્મિક તેમ જ તાત્વિક વિષયોના અધ્યયન પાછળ હતું જૈન ધર્મના ગ્રંથ સાહિ-